

מקץ

ארץ כנען . . והבא מארץ אדום לארץ מצרים אין לו לעבור בארץ כנען⁷.

ועוד ועיקר⁸: ביאורו זה של הרמב"ן מיישב רק מדוע יש חשש גם מפני בני ישמעאל ובני עשו הרחוקים – אבל עיקר התמי' במקומה עומדת: מדוע נקט רש"י "בפני בני ישמעאל ובני עשו" (שב- זה שולל שאר אומות), ולא כתב בלשון סתמי וכללי "בפני האומות" (או כלשון הרשב"ס "בפני האנשים") – וכולם בכלל?

(ב) הרא"ם תי' שלא נקט בני ארץ כנען מפני "שכל אנשי ארץ כנען ה' להם תבואה כמותם", משא"כ "בני עשו וישמעאל השוכנים סביבות ארץ כנען (ש)לא ה' להם תבואה כאנשי כנען⁹.

אבל גם זה קשה (כמו שהקשו במפרשי שים¹⁰): מפשטות לשון הכתוב לעיל¹¹ "ויהי רעב בכל הארצות", וכן ממש"נ לאח"ז בעת הליכת בני יעקב למצרים "ויבואו גו' בתוך הבאים כי ה' הרעב

א. בפסוקי "וירא יעקב כי יש שבר במצרים ויאמר יעקב לבניו למה תתראו פרש"י: למה תראו עצמכם בפני בני ישמעאל ובני עשו כאלו אתם שבעים, כי באותה שעה עדיין ה' להם תבואה.

וידועה התמי': מדוע נקט רש"י "למה תראו עצמכם בפני בני ישמעאל ובני עשו", שלא גרו בארץ כנען (כמפורש בקרא, שבני ישמעאל שכנו "מחילה עד שור אשר על פני מצרים", ועשו ובניו ישבו בארץ שעיר) – ולא אמר שלא יראו עצמם בפני שכניהם בארץ כנען גופא?

במפרשים מצינו כמה תירוצים ע"ז – אבל כולם דחוקים לכאורה, ולדוגמא:

(א) הרמב"ן בפירושו תירץ "ואולי היו בני ישמעאל ובני עשו באים מארץ אחוזתם אל יוסף לשבור והיו באים דרך ארץ כנען עוברים עליו ואמר להם שלא יראו עצמן שבעים בפניהם כי יחשדוהו שיש ליעקב תבואה ויבואו אליו לאכול עמו לחם בביתו".

אבל כבר תמה עליו הרא"ם ד"א, ארץ אדום וארץ מצרים שתיהן בדרומה של

(7) ומכש"כ ארץ ישמעאל שהיא "מחילה עד שור אשר על פני מצרים", כנ"ל.

(8) נוסף על הדחוק, לכאורה, בעצם סברתו ש- יעקב חשש ש"יבואו אליו (בדרכם למצרים) לאכול עמו" – דמה בכך? וממנ"פ, אם יש לו די תבואה בטח יכניס האורחים ובפרט – ממשפחתו (ומובן שבשביל חשש זה שלא יבואו לביתו – לא ישלח בניו לשבור בר במצרים!).

(9) כאן. וראה גם רד"ק.

(10) נחלת יעקב כאן. וראה חדא"ג מהרש"א תענית שם.

(11) מא, נד. – בראב"ע ורמב"ן שם שהכוונה רק להארצות אשר סביב ארץ מצרים. אבל מסתימת רש"י שם מוכח שס"ל דקאי על כל הארצות. וראה הערה 13.

(1) פרשתנו מב, א.
(2) מתענית י, ב. וראה לקמן סעיף ב.
(3) בדפוס ראשון ושני דרש"י (וכן בל' רש"י שברמב"ן, חזקוני, רא"ם ועוד) – "אל" (כבתענית שם). וראה השקו"ט ברא"ם ועוד מפרשי רש"י. ואכ"מ.
(4) ס"פ ח"ש.
(5) וישלח לו, ח. וראה ר"פ וישלח. שם לג, טז.
(6) ע"ד לעיל (וישלח לו, ל). להבאשיני ביושב הארץ גו' ונאספו עלי גו'. וראה ג"כ תולדות כו, יד (הובא לקמן בפנים).

(ד) בכלי יקרי¹⁹ מבאר שנקט בני ישמעאל ובני עשו „כי שניהם סוברים שיצחק גזל הצלחת ישמעאל”²⁰ ויעקב גזל הצלחת עשו ע”י השתדלות” (כי יעקב לקח ברכותיו של עשו במרמה²¹), ולכן הם מקנאים לישראל יותר מכל האומות, ומשום זה חשש יעקב לקנאת בני ישמעאל ובני עשו דוקא.

אבל ג”ז אינו מובן: אפילו את”ל שבני ישמעאל ובני עשו היתה בהם מדה יתירה של קנאה מבשאר האומות, מ”מ פשוט, שגם אנשי כנען קינאו ליעקב ו- בניו בראותם שהללו שבעים בשעה שהם רעבים [וע”ד שמצינו לעיל ביצחק, ד- כאשר הקב”ה ברכו והצליחו בארץ פלשתים בשנת רעבון²² באופן שה”י לו „מקנה צאן גוי ועבודה רבה”²³, הרי משר”ז – „ויקנאו אוהו פלשתים”²⁴].

ומכיון שכן, עיקר התמי’ במקומה עומדת: מדוע נקט רש”י „בפני בני יש-

בארץ כנען”²⁵, משמע, שבעת אמירתו של יעקב „למה תתראו” ה’ הרעב בארץ כנען, ואנשי כנען באו לארץ מצרים לשבור ברי²⁶.

ועוד זאת: עדיין אינו מתורץ (כמו שהקשה המהרש”א²⁷) – מדוע נקט רש”י בני ישמעאל ובני עשו דוקא, ולא „עמון ומואב שהיו ג”כ שכיני ארץ כנען”? והעיקר (כנ”ל): למה ל’ לרש”י בכלל לפרט שמות של אומות, ולא כתב סתם „בפני האומות” וכיו”ב?²⁸

ג) בגור אר”י כתב ד, מאחר כי עשו וישמעאל אחים לכם יאמרו לכם וחי אחיר עמך²⁹ ולפיכך היו יראים מפני עשו וישמעאל ולא מאנשי כנען”.

אבל גם סברא זו צ”ע לפי פשוטו של מקרא (נוסף על הדוחק לומר שבני ישמעאל ובני עשו יבואו לתבוע מזון מיעקב ובניו) – כי רואים במוחש, שאדם דואג יותר משכניו שאינם קרוביו מאשר קרוביו³⁰ שבמדינה אחרת³¹.

בצרת אחרים היא רק באחים קרובים, ולא גם בצרת שכנים (וראה רש”י נח ז, ז, „נאסרו כו” מפני שהעולם שרוי בצער”). ובכל אופן דוחק גדול ל- פרש כן כוונת רש”י שסתם ולא כתב טעם והסברה על „למה תתראו”.

(19) דברים ב, ג.

(20) כי „ביצחק (דוקא) יקרא לך זרע” (וירא כא, יב), „ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק” (ח”ש כה, ה), וברש”י שם: הברכות מסורות ביד . . מסרם ליצחק.

(21) תולדות כו, לה. ועוד.

(22) תולדות כו, יב ובפרש”י.

(23) שם, יד.

(*) ולהעיר, שגם בני מואב ועמון הם קרובים לבני יעקב, אף שיש לחלק בינם לבני ישמעאל ובני עשו שהם יורשי של אברהם ויצחק, כמובן. כן להעיר מבני קטורה (בני אברהם) שישבו ב„ארץ קדם” (ח”ש כה, ו).

(12) מב, ה. – וברמב”ן (שם, ו) מפרש שבני יעקב „הם הראשונים אשר באו מארץ כנען”. אבל לכאורה אין כל רמז לזה בפרש”י.

(13) וראה גם ויגש מז, טו (ובפרש”י שם, יג: תחלת שני הרעב) ובהמשך הכתובים שם.

(14) בחדא”ג תענית שם.

(15) וכן קשה על תי’ הנחלת יעקב ושל הדברי דוד (להט” – שכתבו טעמים רק ע”ז שאין לחשוש מפני בני כנען, אבל לא – מדוע נקט רש”י בני ישמעאל ובני עשו דוקא (נוסף על מה שיש להקשות על גוף תירוצם. ואכ”מ).

(16) בהר כה, לו.

(17) להעיר ממשלי (כו, י) טוב שכן קרוב מאח רחוק.

(18) בחדא”ג שם (וראה גם באר יצחק על פרש”י כאן) ש, הקנאה שנאמרה הכא לא שייכא רק באחים קרובים ומטעם שיהי’ האדם עם אחיו בצרה” ע”ש.

אבל צ”ע אם גם ע”ד הפשט אפ”ל שהשתתפות

אבל עדיין צ"ע, מדוע יתנהגו בני יעקב באופן כזה, שיראו עצמם כאילו הם שבעים יותר מכפי כמות התבואה שבידם? וגם אם יש איזה טעם להנהגה כזו – מנ"ל לרש"י הא? והלא יכולים ללמוד בפשטות, שיעקב הזהירם, "למה תתראו" על השובע של אותה השנה?

(ב) מקורו של רש"י הוא בגמ' תענית³⁰ – ושם הלשון: אמר להם יעקב לבניו אל תראו עצמכם כשאתם שבעין לא ב-פני עשו ולא בפני ישמעאל כדי שלא יתקנאו בכם.

ויש להבין טעם השינויים בלשון רש"י³¹:

(א) בגמ' מקדים עשו לישמעאל ורש"י מהפך, הסדר – "בני ישמעאל ובני עשו"³².

(ב) רש"י משמיט³³ סיום לשון חז"ל, "כדי שלא יתקנאו בכם"³⁴.

(30) י, ב.

(31) הטעם שמוסיף רש"י בני ישמעאל ובני עשו מוכן בפשטות, כי ישמעאל עצמו כבר מת. וגם בנוגע לעשו, החשש הוא לא רק מפני עשו עצמו אלא מפני (כל) בני עשו. ולהעיר שבפירוש (רש"י?) ובתוס' תענית שם הגירסא בני עשו.

(32) בל' רש"י שברמב"ן (וכן באחדים מכת"י רש"י שתח"י) מקדים עשו לישמעאל. אבל בדפוס ראשון, כמה כת"י רש"י שתח"י ודפוסים הנפוצים הוא כבפנים (ובדפוס שני דפרש"י נשמט "בני עשו").

(33) אלא שבאחדים מכת"י רש"י שתח"י הובא "ויקנאו בכם".

(34) וי"ל (בדוחק עכ"פ) שמוכן מעצמו, ובפרט שכבר מצינו בקרא הקנאה בכגון דא – "ויקנאו אותו פלשתים", כנ"ל.

אבל להעיר שע"ד הפשט לכאורה לאו מילתא דפשיטא היא דמי שנתברך מאת ה' יש לו, להטמין*

מעאל ובני עשו, היינו שהחשש הוא רק מפני אומות אלו³⁵, ולא מפני שכניו ב-ארץ כנען?

ב. ויובן זה בהקדים כמה דיוקים ב-לשון רש"י:

(א) לכאורה רש"י סותר את עצמו, דבתחילה כתב, "למה תראו עצמכם . . . כאלו אתם שבעים"³⁵, שמשמעו שבאמת לא היו שבעים ורק הראו עצמם כאלו הם שבעים – וממשיך, "כי באותה שעה עדיין הי' להם תבואה"³⁶?

אשר ע"כ צ"ל, שכוונת רש"י ב, כאילו אתם שבעים" היא³⁷, שבני יעקב הראו עצמם כאילו יש להם הרבה תבואה³⁸ שתספיק להם לפרנס את עצמם זמן רב – ובאמת היתה להם תבואה רק, "באותה שעה" [היינו רק לאותה שעה בלבד, ו-כמובן מהמשך הפרשה, ש, "כלו לאכול את השבר אשר הביאו ממצרים"³⁹ והוצ' רכו לירד עוה"פ למצרים לשבר אוכל] – וע"ז הזהירם יעקב, "למה תתראו".

(24) ובעיון יעקב לע"י תענית שם, שחשש מהם דוקא, לפי שהם בני אבותיהם ולא יקויים בהם מהר-סיך ומחריבין ממך יצאו. אבל אינו ע"ד הפשט, כמובן.

(25) בדפוס ראשון דרש"י וכמה כת"י רש"י ש-תח"י (וכן בל' רש"י שברמב"ן) ליתא תיבת, "כאילו". אבל בדפוסים הנפוצים הוא כבפנים. וכ"ה בדפוס שני וכמה כת"י רש"י שתח"י. וכן הועתק ברא"ם ועוד מפרשי רש"י.

(26) ומה שתי' בנחלת יעקב על פרש"י כאן, "דנקט הכי משום הדיקו אלא תראו עצמכם כאלו אתם רעבים וצעורים" – לכאורה דוחק הוא (ואין כל רמז לזה בפרש"י).

(27) כפי' הדברי דוד (להט"ז) כאן. וראה גם רא"ם כאן.

(28) ע"ד מ"ש ביפ"ת (השלם) לב"ר כאן (פצ"א, ב) ש, לא היו מדקדקים בצמצום הפרנסה*.

(29) מג, ב וברש"י שם. וראה גם רש"י שם, ח, "ולא נמות ברעב".

(* בש"ס לפנינו. אבל בע"י שם, בפני עשו*.

ג. ויש לומר, ששאלות אלו מתורצות אחת בחברתה:

ע"ד הפשט החשש ד"למה תתראו" אינו משום ענין הקנאה, כי מכיון שלא הי' ליעקב ובניו הרבה תבואה, כ"א רק "באותה שעה" (כנ"ל) הרי מעיקרא אין מקום לקנאה מצד העמים³⁵ (ואין זה דו-מה להצלחתו הגדולה של יצחק באופן של "וגדל גו' הלך וגדל גו' גדל מאד, ויהי לו גו' ועבודה רבה"³⁶);

והחשש ד"למה תתראו" הוא (לא על עצם הצלחת בני יעקב, שהיתה להם תבואה בשעת הרעב, כ"א) רק על זה שהראו עצמם כאלו הם שבעים, וחשש זה ד"למה תתראו" הוא ענין מיוחד ה' שייך רק לבני ישמעאל ובני עשו (כד-לקמן).

הצלחתו כו' משום חשש הקנאה (גרידא) – שהרי, אדרבה, יצחק לא עזב מעצמו את המקום מחמת קנאת הפלשתים אלא רק מפני ששילחוהו משם (תולדות כו, טז); ויתירה מזו: מפרש בפרש"י (דברים ב, ז) "כי ה"א ברכך גו', לפיכך לא תכפו (ס"א תכפרו) את טובתו להראות כאלו אתם עניים אלא הראו עצמכם עשירים" – הרי להדיא, שעל ה' מתברך מאת ה' להראות את עצמו עשיר (ולא לחשוש משום קנאה) דאלי"כ ה"ה כפוי טובה (כקושיית הדברי דוד כאן. וחילוקו בין ברכה מועטת לברכה מרובה צ"ע).

ועי"פ, גם את"ל פרש"י ס"ל שבנדוד"ה החשש לקנאה עד כ"כ שצ"ל הוזהרות ד"למה תתראו" – הי"ל לכותבו בפירוש.

(35) כמ"ש בדברי דוד.

(36) תולדות כו, יג"ד. וראה פרש"י שם.

וזהו גם טעם השינוי, שבגמ' מקדים עשו לישמעאל ורש"י מהפך את סדרם: לפי המפורש בגמ', שטעם החשש הוא "שלא יתקנאו בכם", הרי מובן, שעיקר חששו של יעקב הי' מפני קנאתם של בני עשו אחיו, שלקח ממנו הברכות "במר-מה"³⁷ – וכמפורש בכתוב³⁸ "וישטום עשו את יעקב על הברכה גו'" – ופשט שקנאת בני עשו היתה יותר גדולה פי כמה מקנאתם של בני ישמעאל³⁹ על אשר "יצחק³⁹ גזל הצלחת ישמעאל": משא"כ לפי פרש"י אין החשש ד"למה תתראו" שייך לענין הקנאה (או נקמה), ולכן מונאם לפי סדר הדורות – בני ישמעאל ובני עשו.

ד. הסברת הענין:

כבר מצינו בכתובים לפני' שהי' מצב של רעב בארץ כנען הן בימי אברהם והן בימי יצחק, ושניהם עזבו בגלל זה את מקומם – אברהם ירד מצרימה לגור שם⁴⁰, ויצחק הלך אל אבימלך מלך פלשתים גררהי' (והי' דעתו לרדת ל-מצרים כמו שירד אביו בימי הרעב"א לא שהקב"ה ציווה לו "אל תרד מצ-רימה"⁴²).

והטעם שסייב הקב"ה כך שהוצרכו לגלות ממקומם, אינו משום שלא היו ראויים ח"ו שהקב"ה יכלכל אותם גם

(37) תולדות כז, מא. וראה גם פרש"י וישלח

(לב, ו). תפארת יהונתן כאן.

(38) ולהעיר שבפירוש (רש"י) לש"ס (תענית

שם) נקט רק עשו, ומשמטי ישמעאל. וראה כלי יקר הנ"ל: אין לך אומה שמתקנאת בישראל כמו עשו.

(39) לשון הכלי יקר הנ"ל. – ולהעיר שיצחק

לא עשה כלום ליקח הצלחת ישמעאל ממנו (כמו לקחת הברכות ע"י יעקב).

(40) לך יב, י.

(41) תולדות כו, א.

(42) שם, ב ובפרש"י.

(*) ראה נחלת יעקב כאן שיעקב חשש שלא יהרגום בני ישמעאל ובני עשו. ובנזר הקודש השלם לבי"ד כאן (פצ"א ב) שחשש מפני עין הרע (וראה גם תנחומא באבער כאן, ועוד) – ע"ד פרש"י (בבבנינו) מא. ב, מב, ה.

שעדיין לא היתה בידם נחשבה בעיניהם
כאילו כבר ישנה בידם.

ועל הנהגה זו טען יעקב, "למה תת-
ראו" – "למה תראו עצמכם בפני בני
ישמעאל ובני עשו כאילו אתם שבעים":

הנהגה כזו, להראות "עצמכם . .
כאילו אתם שבעים" (ואין צורך ללכת
אל ארץ מצרים לשבר ברא), יכולה ל-
עורר קטרוגם של בני ישמעאל ובני עשו
– יוצאי חלציהם של אברהם ויצחק:
איך יתכן שיעקב ובניו יושבים בטח ב-
ארץ כנען בשנות רעב אלו? – וכי
טובים הם מזקניהם אברהם ויצחק ש-
הוזקקו ללכת מארץ כנען בימי הרעב?
שהרי בני ישמעאל ובני עשו לא ידעו
הטעם האמיתי של יציאת אברהם ויצחק
ממקומם.

וטענה כזו בכוחה לעורר קטרוג
וכו"ז עד שיצטרכו להטלטל ממקומם.

ה. ביאור הענין ע"ד הרמז:

דבר זה, שבעצם אין ישראל זקוקים
לקבל תבואתם ממצרים (שלכן היו בני
יעקב בטוחים שאין צורך לשבר בר
מצרים) משתלשל (ככל דבר) מהענין
כפי שהוא בשרשו ברוחניות.

והביאור:

הטעם לזה שארץ מצרים היתה מקור
שפע התבואה והלחם לכל הארצות,⁴⁷
הוא לפי שכ"ה ברוחניות הענינים, שהיא
היתה מקורה של ה"תבואה" הרוחנית.

בימי הרעב – והראי', שבהיות יצחק
בגור, למרות "שהיתה שנת רעבון . .
הארץ קשה והשנה קשה"⁴⁸, בכ"ז בירכו
ה' בהצלחה נסית ש"וימצא גו' מאה
שערים גו' ויגדל האיש גו' עד כי גדל
מאד"⁴⁹ – אלא צ"ל שהליכתם ממקומם
היתה מחמת סיבות צדדיות.

וכמפורש גבי אברהם שזה הי' "ל-
נסותו אם יתרה אחר דבריו של הקב"ה
שאמר לו ללכת אל ארץ כנען ועכשיו
משיאו לצאת ממנה"⁴⁵. ועד"ז ביצחק,
שזה שהקב"ה לא כלכל אותו במקומו
(כ"א שהוצרך ללכת גררה) הי' בשביל
ענין צדדי. ואולי ע"ד באברהם. וא"צ
לפרש – כי מובן מעצמו.

ומעתה יובן תוכן הנהגתם של בני
יעקב, שהראו עצמם כאילו הם שבעים:

בני יעקב היו חזקים בבטחונם⁴⁶ ש-
הקב"ה לא יעזוב את יעקב וב"ב בימי
הרעב. ובראותם שיש להם תבואה בעת
שכל אנשי ארץ כנען רעבים מפני חוסר
התבואה, הי' ברור להם שזכו לברכה
(והצלחה) אלקית שלמעלה מן הטבע
(ובאופן שהקב"ה יכלכלם במקומם):

ולכן, אף שלמעשה היתה להם תבואה
רק "באותה שעה" (ולא תבואה רבה,
כנ"ל) – מ"מ לא הי' שום ספק בלבם ש-
גם להבא ימשיך הקב"ה לפרנסם באופן
נסי (כהנהגת הקב"ה עם האבות בכלל),
ולכן הראו עצמם כאילו הם שבעים (ב-
רב תבואות), כי כך הרגישו בבטחונם
החזק בה', ועד אשר התבואה הרבה

47) ע"ד קטרוג השטן על אברהם (רש"י וירא
כב, א) ועוד. – וראה של"ה חלק תושב"כ פרשתנו
כאן (שג, ב).

48) ראה רש"י לך יג, י. – והרי בימי הרעב
הלך אברהם למצרים (לך יב, יא), וגם יצחק "הי'
דעתו לרדת למצרים" (רש"י תולדות כו, ב).

43) פרש"י שם, יב.

44) שם, יב"ג.

45) פרש"י לך שם (ודלא כפי' הרמב"ן שם
שוה "עון אשר חטא").

46) ראה רש"י לעיל (וישלח לד, כה) בטוחים
היו בו'.

התורה עצמה⁵⁵ (ע"ד המסופר בחז"ל⁵⁶ שר' יהושע בן חנני' למד זמן עיבור נחש מן הכתוב), ובעת מן העתים הדורש ידי-עה בחכמות אלו, נמצאות הן בשלימותן אצל חכמי ישראל⁵⁷ ובספריהם ואין צורך ללומדן מחכמי האומות. וכמ"ש ה-רמב"ם⁵⁸ בנוגע לחשבונות התקופות וה-מזלות, שבימי הנביאים חברו חכמי ישר-אל מבני יששכר ספרים בענינים אלו אלא שלא הגיעו לידינו⁵⁹.

וזהו הטעם הפנימי לזה שבעצם לא היו בני יעקב צריכים לשבור בר ב-מצרים.

ו. עפ"י יובן גם התוכן הפנימי ב-טענת יעקב "למה תתראו" – כי דבר זה, שישראל אין נזקקים כלל ל"חכמת מצרים", יכול לגרום לטענה מצד ה-עמים. כי אף שגם האומות יודעים ש-הקב"ה בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו, ויש הבדל בין ישראל ל-עמים, מ"מ הרי בהידיעה בעניני העולם – לכאורה דומים הם לבני ישראל, וגם אצלם ישנם חכמות אלו.

ויתירה מזו: יתכן שאלבא דאמת "חכמה" זו שבידי האומות היא אותה החכמה שאצל ישראל, ועד שאפשר לסמוך על מסקנת חכמי האומות להלכה למעשה, וכמ"ש הרמב"ם⁶⁰ לענין חכמת

כלומר: "תבואה" רוחנית ענינה חכ-מה. וכמו שמצינו שהתורה נקראת בשם "לחם", "כ"י" כמו שהלחם הגשמי זן את הגוף כשמכניסו בתוכו וקרבו ממש ונהפך שם להיות דם ובשר כבשרו ואזי יח' ויתקיים כך בידיעת התורה והשגתה בנפש האדם שלומדה היטב בעיון שכלו עד שנתפסת בשכלו ומתאחדת עמו והיו לאחדים נעשה מזון לנפש וחיים בקרבה כו". כלומר, השכל דתורה הוא הנקרא לחם, כי תכונת השכל היא, שהמושכל מתאחד עם כח השכל ונעשים לאחדים⁶¹, כמו שהלחם הגשמי נכנס לתוך הגוף ונעשה דם ובשר כבשרו. ומזה מובן שמעין זה הוא להבדיל בכל חכמה ושכל⁶².

וזהו הטעם (הפנימי) שמכל הארצות באו לשבר בר ("חכמה") מארץ מצרים דוקא – כי מצרים היתה מקורה של "חכמה", כדאיתא בזהר⁶³ ש"היתה חכמת מצרים יותר מכל העולם".

אמנם, בד"א – באומות העולם, אבל בנ"י אינם זקוקים כלל לחכמת מצרים עבור לימוד החכמה, כי עם היות שכמה עניני תורה קשורים בידיעת חכמות העו-לם – ולדוגמא: המצוה לחשוב בחשבוני התקופות והמזלות בשביל קידוש החודש ועיבור השנה⁶⁴, ועוד⁶⁵ – מ"מ, בשנים כ-תיקונן, הידיעה בחכמות אלו באה מן

(55) ראה אנציקלופדי' תלמודית שם סוס"א.

וש"נ.

(56) בכורות ח, א (הובא בפרש"י בראשית ג, יד). וראה מדרש תהלים מזמור יט (לענין חכמת המזלות כו). ועוד.

(57) ראה אנציקלופדי' שם סוס"א וסוס"ה וש"נ.

(58) הל' קדה"ח ספ"ו.

(59) ואדרבה, ידוע שחכמי האומות הקדמונים קבלו חכמות אלו מחכמי ישראל (כזרי מאמר ב אות סו. וראה סדר הדורות ג"א תמב וש"נ).

(60) הל' קדה"ח שם. וראה הקדמת הרמב"ם לשמונה פרקים "שמע (קבל) האמת ממי שאמר".

(49) תניא פ"ה.

(50) ראה גם מ"ג ח"א פס"ח.

(51) וראה לקמן סעיף ו.

(52) ח"א (מדרש הנעלם) קה, סע"א – הובא

בלקרי' ס"פ צו. וראה מ"א ה, י.

(53) שבת עה, א. וראה רמב"ם כותרת להל'

קדוש החודש. שם פ"א ה"ז.

(54) ראה בפרשיות אנציקלופדי' תלמודית ערך

חכמות חיצוניות סעיף ה (וראה שם ס"א), וש"נ.

וראה לקו"ש ח"ב ע' 197 ואילך.

רז"ל⁶⁵, "יש חכמה בגוים תאמן . . יש תורה בגוים אל תאמן". והביאור:

"תורה" היא לשון הוראה⁶⁶, כלומר ענינה של תורה הוא לא רק להסביר האמת שבכל דבר ודבר (תורת אמת), אלא להוציא את המסקנא וההוראה ל־מעשה, להורות לאדם את המעשה אשר יעשון כו', וכמחז"ל⁶⁷ גדול תלמוד ש־מביא לידי מעשה, שה"גדלות" של ת"ת היא בזה⁶⁸ שמביא לידי מעשה.

משא"כ "חכמה" (סתם) – הנמצאת גם אצל האומות – אין ענינה להורות לה־אדם את המעשה אשר יעשון כו', כ"א רק לבאר ולהסביר את הענין כשל־עצמו⁶⁹, ואין ענינה ברור בגדרי טוב או רע.

ומטעם זה, התואר ד', "לחם" ומזון יתכן רק בנוגע לחכמת התורה. כי כמו שה־לחם הגשמי שנכנס למעיו של אדם, הרי ע"י שנהפך שם להיות דם ובשר כבשרו, ה"ה מחי את הגוף – כך הוא בענין החכמה, שהתואר "לחם" חל רק על חכמה זו שאינה מוגבלת רק לשכלו של האדם, אלא ענינה הוא, "להזין" את ה־אדם. וזהו ענין התורה, שאינה רק חכמה

התקופות כו', דהדברים שיש עליהם "ראיות ברורות . . שאין בהם דופי ואי אפשר לאדם להרהר אחריהם אין חוש־שין למחבר בין שחברו אותם נביאים בין שחברו אותם האומות", וכן ציוותה התורה⁷⁰, "ורפא ירפא" וסומכין על רופא מומחה לרבים גם אינו יהודי בדיני פקו"נ לדחות כל התורה כולה⁷¹, ועוד –

בכ"ז אין בני זקוקים כלל (בשנים כתיקונם) לחכמי האומות אלא הכל בא מן התורה עצמה (ועכ"פ מחכמי ישר־אל)⁷², כי גם בידיעות אלו יש "הבדלה" בין ישראל לעמים. כלומר: ההבדל בין חכמות אלו כפי שהם בתורה לגבי ה־חכמות כפי שהם באומות אינו רק ב־מקורן (אם מקורן היא התורה, או שכל האדם) אלא גם בעצם הגישה לענין החכמה והידיעה ותכליתן⁷³, ובלשון

(61) משפטים כא, יט. וראה אנציקלופדי תלמודית ערך חולה (ע' רמח ואילך). וש"נ.

(62) שו"ע או"ח ר"ס תריח (ו'אדא"ז שם ס"ב וס"ו). וראה רמ"א או"ח סשכ"ח ס"י (שו"ע אדא"ז שם). ושו"ע יו"ד סקנ"ה ובנ"כ שם.

(63) ויש לקשר זה עם ימי חנוכה (שחלים תמיד ב' מקץ) – כיזוע הביאור בזה שטמאו כל השמנים שם שבהיכל" (שבת כא, ב), שיון הוא "חכמה ד־קליפה חכמות חיצוניות", ולכן שטמאו כל השמנים של בחי' חכמה שבקדושה" (תור"א פרשתנו מא, א. שערי אורה מב, א ואילך. ובכ"מ):

ואצל בני כל ענין של "חכמה" (שמן) צ"ל – ב"היכל" (קדושה), וחתום בחותמו של כה"ג (שבת שם), שענינו של כהן הוא לעמוד לשרת לפני ה' (וכה"ג אסור לצאת מירושלים – רמב"ם הל' כלי המקדש פ"ה ה"ז).

(64) היינו שנוסף על החילוקים ביניהם מצד החילוק אם הן מצד הקדושה או דלעיו (וראה ס' הליקוטים דא"ח דהצ"צ ערך חכמות חיצוניות. וש"נ) – הרי נפק"מ גם בעצם תכליתה של החכמה, כפננים.

(65) איכ"ר פ"ב, יג.

(66) זח"ג נג, ב. גו"א ר"פ בראשית בשם הרד"ק.

(67) קידושין פ"ב, יג.

(68) עיין הל' ת"ת לאדא"ז פ"ד ס"ב ג.

(69) להעיר מהידוע שבקליפה אין מוח הדעת – ו"לא עבד פירין" (זח"ב קג, א) (ובמק"ם שם). נח' באורך בסה"מ עת"ר ע' קלח ואילך. וראה הנסמן בס' הליקוטים (דהצ"צ) ערך דעת ע' שלח ואילך.

(70) וראה לקו"ש חכ"א (ע' 114) שמתעם זה גם חכמת התורה היא בא"ע לשאר חכמות, וכמשינ' (ואתחנן ד, ו) "כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים" ע"ש.

לחוד, אלא היא הוראה המשפיעה ופועלת בכל חלקי הנפש שהנהגתם תהיה בהתאם להוראת התורה.

וכ"ה בענין החכמות השונות הנצרכות להבנת (חלקים מסויימים של) התורה – שאצל איש ישראל, ענינן של חכמות אלו הוא כדי שיביאו לידי הוראה למעשה – לדעת כיצד לקדש החודש ולעבר השנה וכיו"ב.

ולכן בשנים כתיקונן אין מקום לקבל חכמות אלו מחכמי אומות – מאחר שבעצם גדר הגישה לחכמות אלו יש הבדלה בין ישראל לעמים.

ורק מצד חושך הגלות נוצר המצב שיש צורך "לשבור בר" מחכמי האומות,

אבל "באותו הזמן", בבוא משיח צדקנו, שוב יחזרו כל חכמות אלו לחכמי ישראל (ולא יצטרכו לחכמי האומות), והידיעה בהן תבוא מן התורה עצמה – כי "תרבה הדעה והחכמה"⁷², ו"היו ישראל חכמים גדולים . . . כיו" מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים"⁷⁴, במהרה בימינו ממש.

(משיחות ש"פ מקץ ומוצאי זאת חנוכה תשמ"א)

72) ל' הרמב"ם הל' תשובה פ"ט ה"ב.

73) ישעי' יא, ט.

74) ל' הרמב"ם בסיים וחותם (הל' מלכים – ספרו משנה תורה).

71) ראה אנציקלופדי' תלמודית ערך חכ' חיצוניות ס"א. וש"נ.

מקץ ב

מאחר שהשבטים עומדים ומתוודים כי אשמים הם ומצדיקים על עצמם את הדין — מה מקום לבוא עתה בדברים ה' מוסיפים עוד חטא על חטאם (שלכן — גם עונשם חמור יותר)?

— והרי כאשר מישוהו נמצא באיזו צרה וצוקה ר"ל המביאתו לשבירת הלב ולהכרה שהוא עצמו גרם לזה במעשיו כו' — הנהגה אנושית מחייבת להשתדל לדבר על לבו ולנחמו⁵ כו', ולא להיפך — להוסיף צער על צערו בדברים ה' מגדילים כובד אשמתו כו' — וכ"ש וק"ו, שאינה הנהגה המתאימה לראובן בכור ישראל, וכלפי אחיו!

ב. לכאורה אפשר לבאר כוונת ראו' בן בזה: כאשר האחים הביעו רק הכרת אשמתם שהיא הסיבה לצרתם ולכן הצ' דיקו עליהם את הדין, אשר „אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא" וכו', וכמו שאמרו „על כן באה אלינו הצרה הזאת" — בא ראובן להוסיף, שלא די רק להצ' דיק את הדין על צרתם, אלא עליהם גם לעשות תשובה, והיינו שהצרה שבאה עליהם היא בכדי שישוּבו⁶. ובלשון ה' רמב"ם ש „מדרכי התשובה הוא שבזמן שתבוא צרה ויזעקו עלי' ויריעו ידעו הכל שבגלל מעשיהם הרעים הורע להן . . וזה הוא שיגרום להסיר הצרה מעליהם".

א. „ויאמרו איש אל אחיו אבל אשמים אנחנו על אחינו אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו על כן באה אלינו הצרה הזאת. ויען ראובן אותם לאמר הלוא אמרתי אליכם לאמר אל תחטאו בילד ולא שמעתם וגם דמו הנה נדרש".

וכתבו המפרשים בביאור דברי „איש אל אחיו" ומענת ראובן ע"ז, שלדעת האחים ה' יוסף חייב מיתה ע"פ תורה [וכפי שהאריכו בהטעמים על זה] ולכן הדגישו בדבריהם ש „עיקר" האשמה היא . . שלא שמעו בהתחננו אליהם . . ולא הזכירו שבקשו להרגו לפי שחשבו שמה צד בקשת ההריגה או המכירה וההש' לכה לבור אין עליהם אשמה". וע"ז ענה להם ראובן: „הלא אמרתי אל תחטאו בילד, מאחר שהוא כילד ואינו בר עונשין עדיין בב"ד של מעלה א"כ אין לו משפט מות וא"כ יש בידכם שתי עבי' רות כי הקב"ה דורש מכם מדת האכ' זריות . . ונוסף על זה גם דמו הנה נדרש".

וצריך להבין: מהי התועלת שאותה רצה ראובן להשיג באמרו עכשיו, שיש בידם לא רק חטא האכזריות אלא גם החטא של „דמו גו" (דזה שמכרוהו נח' שב להם כאילו שפכו דמו)? דלכאורה,

(1) מפרשתנו מב, כא"ב.

(2) כלי יקר, ספורנו, אור החיים כאן. וראה גם רמב"ן כאן (פסוק כא). אלשיך כאן. ועוד.

(3) ראה מפרשים שבהערה הקודמת. מפרשי התורה ר"פ וישב. ועוד.

(4) ל' הכלי יקר כאן. וראה שאר המפרשים שבהערות לפניו.

(5) ראה ויחי נ, כא — בנוגע להנהגת יוסף עם אחיו.

(6) רלב"ג עה"ת כאן „התועלת הי"י". ש"ך עה"ת עה"פ. וראה מדרש הגדול כאן.

(7) האדוני לב, ד.

(8) ראה רמב"ם הל' תעניות פ"א ה"ג.

(9) הל' תעניות שם ה"ב.